

ХЕРЦЕГОВИНА ПОЧЕТКОМ 19. ВИЈЕКА НА ОСНОВУ НЕКИХ РУСКИХ ИЗВОРА

Освит 19. вијека најавио је и ширу ослободилачку борбу на свим просторима Балкана који су се налазили под Турцима. Слободарска искра разгорела се, нарочито, на српским теренима тадашњег Београдског пашалука, а устанички пожар изгледало да ће се проширити и на остале српске територије.

Црногорски владика Петар Први се радовао успјешним анцијама Црнога Ђорђија које су се из дана у дан шириле. У том заносу и сам је ковао планове не само повезивања са Србијом (преко Васојевића) него и широког замах, који треба остварити његова војска преко Херцеговине, из правца Рисан – Грахово – Оногшт и обалским појасем до Сребреног и Дубровника, па преко Ивањице на Требиње, утврђени Клобук и даље на сјевероистоку и Санџану.

Наравно да се, уз те обимне операције, како са ових српских терена тако и из Србије (гдје су предвиђали прелазак преко Дрине и ослобођење Босне) гледало на значајнију руску материјалну и моралну подршку.

Да ли су и ако су, зашто, ти планови били (у конкретној међународној политичкој ситуацији) дијелом мегаломански и неостварљиви боље се може сазнати кад се истакну неки подаци који показују какво је руско интересовање било за ове терене, те које су своје користи на њима видјели. У вези са тим треба се подсетити да су европска превирања с краја 18. вијека нарочито појачана баш на Балкану.

Долазак Француза на јадранске обале узнемирио је дипломатију Аустрије и Русије, а ни енглеско, мисионарско, ангажовање није било безначајно. Петровград се трудио да (с обзиром на предност коју је давало словенско поријекло већине балканског становништва) развије панславистичке идеје и тиме стекне дугорочно стратегијско преимућство.

Долазак руског изасланства, на челу са Санковским, у Црну Гору имао је циљ да изнађе решења за разне неспоразуме¹ и направи детаљну анализу и на ширим просторима Херцеговине.

Извјештај је обиман, има информативни карактер и не залази у било какво узрочно-посљедично разматрање, те је баш из тих разлога не само значајан као поуздано свједочанство него и врло занимљив. Користан је: као један од елемената за утврђивање општег статистичког стања, положаја становништва у селима и варошима, као показатељ правног статуса и територијалне надлежности појединих административних јединица а и из низа других разлога. На вјеродостојности података се морало инсистирати јер је на томе требало темељити даљу руску стратегију и утицај према овим теренима, а он се и могао најлакше ширити баш са Цетиња. Отуда долазак руске мисије, без обзира на све њене мањкавости, није могуће сводити само на црногорске оквире запажања, иако су они имали приоритет из већ речених разлога.² Међутим, овдје ће бити само један осврт на руско интересовање за ситуацију на овим просторима.

Дакле, истовремено кад је боравила у Црној Гори, 1805. године, делегација Санковског њени изасланици су обавили и обиман истраживачки посао у Херцеговини. Скупљајући најзначајније податке о постојећем државноправном устројству они су, тајним каналима и на друге начине, сазнавали и колико турских војника гдје борави, која утврђења нарочито обезбјеђују, затим, колико би било могуће подићи додатних (резервних) њихових бораца и слично. Упознали су се и са положајем поробљеног становништва, обавезама раје, њиховом расположењу, могућностима организовања итд.

Највјероватније да су скоро све податке добијали од свештених лица с обзиром на чињеницу о детаљном информисању које су имали за стање манастирских објеката па чак и броју монаха и осталог свештеног особља у њима.

На основу (пластичним, једноставно јасним и извјештајним начином приказивања) презентираног постојећег стања руски Двор је могао имати детаљан преглед о свему што га је интересовало како би, у погодном моменту, знао на шта све треба усмјерити активности.

Извјештајна Комисија морала је савјесно прикупити податке, тим више што је требало реферисати Царском вијећу, па и самом Цару, а то значи да се није смјело ући у ризик било каквог импровизовања и непотврђеног извјештавања.

Према тим подацима³ датим на разматрање „сијатељства“,

1 Односили су се на размимоилажења која је подстицао Марко Ивељић, руски генерал и дипломата нездравих амбиција, који је био противан политици Петра Првог.

2 Савременим речником назано Црна Гора је требала у тим временима да послужи као руска база за даље ширење утицајне сфере, ради дипломатских акција према великим силама.

3 Донесение Санковског № 50, 24. октябрия (5. ноября) 1805. године – Архив внатрешней политики России – АВПР, ф. Главный архив I – 5., 1805. – 1821. г., г. I, П. 2, ЛЛ. 327 – 333.

„Херцеговина је подијељена на дванаест кадилука“. „Врховну управу над њом има Босански Везир“. Он руководи преко паше који живи у Требињу. „Но паша има доста ограничену власт зато што му се капетани не повинују будући су они сами наследствени начелници сваки у својем кадилуку“.

Колико је насиље било над рајом може се сазнати, такође, из наведеног Извјештаја: „Сви начелници су непрестани мучитељи биједних Хришћана. Оптерећују их самопроизвољним наредбама и разним обавезама, а још отимају у њих имања, жене, дјецу и кажњавају их, без икаквог суда и без икакве кривице, смрћу.“⁴

Насиље је тим веће што ни „Гвардија,⁵ која окружује све тирјане, не извршава само с ревношћу таква убиства и ужасе по наредби својих капетана, но уз то, будући је необуздана у својим страстима, чини самовољно и друга злодјела.“⁶

Занимљива су и добра уочавања других појединости. Тако нпр. Извјештачи знају да се сви ови „варвари“, иако не знају турски језик, називају Турцима. Многи, чак, не познају у потпуности ни правила метанисања каква захтијева исламска вјероисповијест. Но, тиме су још осиионији, како би и у коријену, код раје, затрли помисао да не припадају лози „турске госпде“. Дакле, ријеч је о исламизираном становништву које је, на тај начин, жељело стећи што већу наклоност од стране својих претпостављених, како би се домогли још веће власти и бољих извора прихода. Њихова незајамљива, егоистичка, жеља за тим израђала се у садистичко изживљавање, како би уништили трагове сопственог поријекла. Отуда је и овдје, с разлогом, колала на широко позната народна изрека „Потурица гори од Турчина“.

Ти „иновјерци“, већином српске крви, имали су на овим теренима углавном водећу улогу. Ово није безразложно с обзиром да су турске власти правилно схватиле да се једино исламизирани поданици из ових крајева могу сигурније обрачунати са родбински себи сличнима, чији су менталитет добро познавали. Стога је свуда, гдје је „потурчењана“ било више⁷ и турска власт била далеко неподношљивија, иако су начелна системска решења доношена слично као и на другим просторима отоманске империје.

У спахијском, често самовољном, управљању (који је имао низ феудалних специфичности што су га одвајале од европског типа) израбљивање је било далеко суровије на теренима Херцеговине него и у другим провинцијама турског царства. Руски извјештачи се слажу да је овдје „турска власт имала јак ослонац у кнезовима, које су сматрали својим најлојалнијим иновјерцима. Они су им сакупљали порезе и извршавали остале посредничке послове, па су, већином, играли и

4 АВГР – № 50. – с. 327.

5 Непосредни извршиоци наредби својих стајешина, уствари егзекутори.

6 АВГР – № 50 – с. 327 и 328.

7 Херцеговина је, сем сопственог исламизираног становништва, добијала и придошлице из Црне Горе, који су, „због крви“, освете или сличних разлога, ту добјежавали и „турчили се“.

најперфиднију улогу да би се додворили вишим турским доглавницима. Отуда су духовници били у народу далеко признатији не само из вјерских већ и из разлога повјерења.“⁸

Ово је разумљиво кад се зна да се турско царство ширило на огромним просторима евроазијског континента, па му је била потребна потпора у повјерљивим личностима које би покорени народ у таквом стању одржавали. Наравно да ни тај избор није био увијек по њих добар па је долазило до „одметања“ појединих и њиховог стављања на чело побуне. Том приликом би узимали титуле устаничких старјешина и више им није било повратка на територију која је била под Турцима ако би дошло до угушивања буне. Бивало је случајева да се у таквим околностима морају исељавати и сви становници да би спасили живу главу. Тако је нпр. пребјегло читаво племе Требјешани (крајем 18. вијека) из близине Оногошта у теже приступачне терене Црне Горе и Брда. Иза тога су се 1804. године, у највећем броју, одселили за Русију.⁹

„У Херцеговини је, према руским извјештачима, уопште био обичај кад старији брат буде кнез, млађи постаје свештеник“. С колико савјесности су руски изасланици прилазили у свом послу види се и по томе што су правили упоређења у односу на уважавање кнезова као свјетовних и свештеника као духовних старјешина. Према томе, док је кнез преносио турске наредбе и најчешће уважаван из страха од Турака као његових заштитника (наравно у споственом интересу) дотле је свештеник био много цијењен. „Народ нарочито поштује духовно опредјељење, нажу извјештачи, а особито монаха којега призива боље и повинује му се више него свјетовном старјешини“.¹⁰

Ови људи су у опхођењу са становништвом били особито способни, а њихова продуховљеност имала је одраза и на народно охрабривање у погледу издржавања свих тешкоћа и чувања националног идентитета.

Турци су тада, углавном, живјели у градовима док је хришћанско становништво, највећим дијелом, пребивало у селима а врло малим бројем у већим варошким насељима. Слиједећи руске извјештаче сазнајемо да ни сви Турци у Херцеговини нијесу наоружани а „Хришћани који граниче с Босном не носе оружје јер, сљедствено томе, немају храброст и неустрашивост која је својствена Хришћанима што живе ближе Црној Гори и који су увијек под оружјем.“¹¹

Овај податак, иако без сумње тачан, морамо пропратити додатним коментаром. Наиме, разлог за масовно наоружавање становништва ближег тадашњој Црној Гори није само у повећаним репресалијама, које су

⁸ Детаљније, Донесение Санковскогo, № 44 АВПР, ф. Главниј архив I–5 1805 – 1821. г.г. д. I, П. 2, Л.Л. 239–261 а посебно 249 и 250.

⁹ Њихово разсељавање покушавао је зауставити Петар I, али га је поспјешивао руски генерал Марко Ивелић, са којим се Владика суклољавао. Опширније у књизи „Требјешани“, Никшић, 1968. г. на више мјеста.

¹⁰ АВПР – № 50 с. 328.

¹¹ АВПР – № 50 с. 328 и 329.

Турци вршили над њима, већ и у честим јајошким, пљачкашким, упадима из Црне Горе од којих су се морали непрестано чувати.¹²

Истина, руски извјештачи нијесу били упознати и са том чињеницом, што се може тумачити овим разлозима. Прво, преписка са Петром Првим, ако им је и могла бити доступна, није их привлачила с обзиром да су се жељели на лицу мјеста упознати са постојећим стањем а не посредно (сем гдје се то искључиво морало чинити). Друго, даваоци информација, сасвим разумљиво, то прећуткују да не би створили пометњу и тиме отежали положај цетињском владици, који је био чврсто одређен да се такве акције сузбију.

Извјештачи с правом тврде да нијесу сигурни („не можно наведено знат“) „колико је наоружаних Хришћана у свој Херцеговини, но јединствено је увјерење да их свих оружносаца има око двадесет хиљада људи“.¹³

Нијесмо сигурни, без обзира на савјесно залагање руских обавјестилаца да ли се ту представља стварно наоружано људство¹⁴ или потенцијално, тј. које би било у могућности да се брани (ако се насружа) односно ратује против Турана.

Према истом Извјештају на територији дванаест херцеговачких кадилука број хришћанских домаћинстава, манастира и свештеника, изгледао је овако:

„1. Препољски – хиљаду двјеста седамдесет кућа и четрнаест свештеника;

2. Колашински – триста кућа и један свештеник. Овдје је манастир Добриловина, од турског насиља запуштошао;

3. Таслички – осамсто осамдесет кућа и три манастира: Светотроички, Довоља и Архангелски. Овај последњи је раније имао улогу попут Добриловине. Свештеника четрнаест;

4. Чајнички – триста шездесет кућа а три свештеника;

5. Фочански – шесто шездесет кућа са седам свештеника;

6. Невесињски – четиресто двадесет кућа а пет свештеника;

7. Мостарски – деветсто седамдесет кућа и четири свештеника;

8. Благајски – осамсто кућа и један манастир који се зове Житомислић са шест свештеника;

9. Столачки – петсто кућа и три свештеника;

10. Љубињски – деветсто. Овом кадилуку припада и Дабарско са сто кућа, а укупно је седам свештеника;

11. Никшићки – хиљаду и четиресто кућа са четири манастира, чија су имена: Дужи, Косијерево, Добрићево и Жупа. Доста су опустјели били

¹² Најпозданија свједочанства о свему овоме оставио нам је владика Петар Први у низу својих посланица упућених црногорским племенима, као и у обичној преписци са турским властима, у вези насиља која су вршили над живљем у Херцеговини. Видјети, „Посланице“ од Д. Вуксана, Цетиње, 1935. г. Танође, Јефто Миловић, „Петар I Петровић“ – писма и друга документа“ I и II књ. Титоград, 1988. и 1989. године.

¹³ АВГР – № 50 – с. 328.

¹⁴ Не зна се ни да ли се мисли на ватрено или хладно оружје.

1789. године, но ипак су се налазили у хришћанским рукама. Свештеника има дванаест;

12. Гатачки – хиљаду и двјеста кућа, један манастир звани Пива. Свештеника је десет.

Према томе, у Херцеговини је осам хиљада и осамство осамдесет хришћанских кућа, десет манастира и осамдесет и шест свештеника.¹⁵

Није могуће тврдити да ли су подаци за број домаћинстава узимани на основу турских спискова (дефтера). Зна се да је таква евиденција постојала ради пореских и других обавеза покороног становништва.

Претпоставка да је то била слободна процјена се мора искључити (нако због неизводљивости тако и ради одговорности за извршење постављених задатака) али не и могућност провјеравања информација преко повјерљивих људи, што би се могло прихватити.

Слиједећи извјештајни ток сазнајемо и „имена градова и мјеста у Херцеговини и број турских оружјеносаца“. Стање је овако:

„У Требињу хиљаду војника. У Клобуку петсто. У Столцу хиљаду. У Мостару хиљаду и петсто. У маленој удолини, при којој лежи село Билећа, сто педесет. У Оногошту или Никшићу деветсто. У Колашину осамсто. И тако у Херцеговини турских оружјеносаца шест хиљада осамсто педесет.“¹⁶

Овако детаљисање од стране извјештача имало је, првенствено, стратегијске разлоге, а у информацији се ишло толико далеко да су помињана чак и лична имена заповједника, турских повјереника и слично.

Комисија је такође оставила опширне податке за дио Зете и Брда, који нијесу припадали Црној Гори. Уочљиво је да су се у Извјештају за ту територију наша не само свјетовна већ и имена хијерархијски нижег свештенства.

Истовремено је дат опис начина обраде земљишта, изглед терена, путни правци итд.

Проучавањем ових извјештаја можемо лакше правити упоредну анализу и утврђивати стварне чињенице. Тиме се искључују манипулисања, племенска доназивања и надгорњавања, која мистифицирају прошлост и тако замагљују реалне истраживачке видике. То овим документима, у ствари, и даје посебну улогу при расвјетљавању и тумачењу историје тога још недовољно изученог периода.

Чедомир М. Лучић

15 АВПР – № 50 с. 329–331.

16 АВГПР № 50 с. 331.